

هنر و معماری مساجد (۲ جلد)

به کوشش دبیرخانه ستاد عالی هماهنگی

و نظارت بر کانون‌های فرهنگی هنری مساجد

نشر رسانش، ۱۳۸۴

معماری به عنوان یکی از شاخه‌های مهم هنر و فنون تمدن اسلامی، علاوه بر اینکه توانسته رافع نیازهای کاربردی باشد، عرصه‌ای است برای هنرنمایی استادکاران و ظهور هنرهای مختلف. معماری مذهبی که زیرمجموعه‌ای از مجموعه‌های معماری است، با سابقه‌ی طولانی در ساخت معابد و نیایشگاه‌ها، به دوره‌ی پیش از تاریخ و شکل‌گیری اولین روستاها برمی‌گردد. در تمدن‌های بین‌النهرین، ایران، آسیای صغیر و مصر می‌توان کهن‌ترین بناهای مذهبی را مورد توجه قرار داد. با ظهور اسلام و بعثت پیامبر اکرم و گسترش دین اسلام، تلاش عمده‌ای در جهت ساختن مسجد صورت گرفت. در واقع نیاز معنوی مسلمانان و راز و نیاز با خداوند، تأکید فراوان، کارکردهای گسترده‌ی مسجد در جامعه‌ی اسلامی و همچنین پدیدگی وقف عواملی بود که باعث شد مسجد از جایگاه ویژه‌ی برخوردار شود.

بنای نخستین مسجد به دستور حضرت محمد (ص) و سپس گسترش دامنه‌ی فتوحات مسلمانان، منجر به ایجاد مساجد بی‌شماری شد. مساجد ابتدا با طرحی ساده آغاز شدند اما با گذشت زمان طرح‌های نخستین دچار تحولاتی شد. در واقع معماری ایران، بیزانس و تا حدی معماری شمال آفریقا، الگوی معماری مساجد اسلامی شدند، هر چند مساجد به عنوان بناهایی مذهبی با کارکردی مشخص، از ویژگی‌های خاص خود برخوردار بودند.

از قدیمی‌ترین مساجد گرفته همچون مسجد جامع فهرج و مسجد تاریخانه‌ی دامغان که هر دو مربوط به قرن دوم هجری هستند و سپس گسترش مساجد در قرون سوم و چهارم و دولت سلجوقی و وزیری با کفایت چون خواجه نظام‌الملک پیشرفت‌های عمده‌ای

در این جهان است که مستقیماً جمال الهی را منعکس می‌کند (ص ۴۹۹). به نظر می‌رسد که این مطلب نوعی موعظه است و نه یک استدلال برای اینکه به وجود آورنده و خالق هنر سنتی چه کسی و چه خصوصیتی می‌تواند باشد. ثانیاً نتیجه‌گیری‌های صریح اوست. درست همان طور که علم سنتی یک هنر است، هنر سنتی نیز اساساً علم است (ص ۵۱۲).

ثالثاً برخی از پرسش‌هایی است که خود مؤلف آنها را بی‌پاسخ می‌گذارد. اینکه چرا ساختارهای برجسته دوران نوسنگی در بریتانیای کبیر دایره‌وار است و چرا هندیان معتقدند که دایره قدرت می‌آورد (ص ۳۹۹).

فصل نهم و دهم کتاب، رویکردی به معرفت اصیل و تکرر صور قدسی و شناخت امر قدسی، طریق رستگاری را پی می‌گیرد و رویکردی به معرفت اصیل، در کلام حلاج در آغاز مقاله به بهترین و موجزترین بیان اشاره شده است. نیک در ادیان اندیشه کردم و دریافتم که آن‌ها یک اصل واحدند با شاخه‌های فراوان (ص ۵۳۹). مؤلف کتاب از همان آغاز و در مقاله‌های مختلف به گونه‌ای مشابهت‌ها و اصول اشاره‌هایی داشته است. در این مقاله دکتر نصر در جست‌وجوی حقیقتی واحد در ادیان است.

هدف عمده‌ی این مقاله این است که انسان معاصر از موضوعیت منظر سنتی و معرفت اصیل نهفته در قلب آن ادیان مطلع گردیده و به آن معرفت یابد. مؤلف معتقد است که تنها معرفت اصیل یا قدسی است که می‌تواند نگرشی متحد با روایت یک واقعیت فراتاریخی را با نگرشی که حول به کارگیری و شکوفایی این واقعیت در قالب زمان و تاریخ متمرکز است، ترکیب کند. تنها این نوع شناخت ادیان می‌تواند احترام همه‌ی آن چه را به لحاظ تاریخی کشف شده ولی البته نه از این حیث که از نگاه تاریخ گرایانه تفسیر شده باشد نگه بدارد، بدون آن که چیزی را که ذاتاً صادر شده از آن سرمدی و ندای [= دعوت] ذات سرمدی است، به چیزی که زمانی و متغیر است، ارجاع و تحویل کند (ص ۵۷۰).

در فصل دهم، که مؤلف آنرا شناخت امر قدسی و طریق رستگاری نام نهاده است، مجدداً بر مفهوم سنتی معرفت که معرفت اصیل را با عقل شهودی و نه صرفاً با عقل استدلالی مرتبط می‌سازد، تأکید و نقش و عملکرد سنت را یادآوری می‌کند. معرفت قدسی در این مقاله به گونه‌ای دیگر تحریر و مورد نوازش قرار می‌گیرد. مؤلف کسی را که طالب معرفت قدسی است به سفر شخصی که به سوی شرق معنوی یا همان سفر به سوی «درخت حیات»، درختی که ثمره‌اش برای انسان همان معرفت شهودی است، راهنمایی می‌کند (ص ۶۱۵).

با کمی تساهل و تسامح می‌توان گفت که با حفظ اصول کلی حاکم در دو مقاله اخیر و با حذف عنوان مقالات می‌توان همان مطالب را تا فصل هشتم کتاب به عینه دید. شاید ضرورتی برای اطناب کلام و توضیح بیشتر که مؤلف محترم به آنها پرداخته است، نباشد.

* قابل ذکر است کتاب فوق که عنوان اصلی آن: Knowledge and the Sacred می‌باشد توسط آقای فرزاد حاجی میرزایی تحت عنوان «معرفت و امر قدسی» توسط نشر و پژوهش فرزاد روز در سال ۱۳۸۰ و در ۲۷۳ صفحه منتشر شده است.

در حوزه معماری ایران به وجود آمد. از جمله مسجد جامع اصفهان که خود بر روی مسجدی از دوره آل بویه و قبل از آن ساخته شده است و یا دوره خوارزمشاهیان شاهد مساجدی چون دو ایوانه‌ی ملک زوزن و فریومد هستیم. استفاده از طرح دو ایوانه، تزیینات کاشی‌کاری و کتیبه‌نگاری‌های زیبا از ویژگی‌های این دوره است. آن گاه ایلخانیان و مساجدی چون مسجد جامع ورامین، ارگ علیشاه، مجموعه‌ی شیخ عبدالصمد نطنزی و بایزید و دولت شیعه‌ی صفوی که بناهای معماری زیادی از خود بر جای گذاشت، پا به عرصه می‌گذارند. گسترش استفاده از طرح چهار ایوانی در بنای مساجد و کاشی‌خشتی به جای کاشی معرق از ویژگی‌های این دوره است. مساجد شیخ لطف‌الله و مسجد امام اصفهان نمونه‌های زیبایی از هنر معماری این دوره است. در دوره قاجار و به اهتمام تعدادی از شاهان مساجد باشکوهی چون مسجد امام تهران، مسجد و مدرسه شهید مطهری، مسجد امام سمنان و غیره ساخته شد. اثر حاضر تحت عنوان هنر و معماری مساجد در دو جلد به چاپ رسیده است. بخشی از مقالات ارائه شده در حوزه هنر و معماری مساجد اعم از تألیف و ترجمه است. به دلیل اینکه مقالات به دلیل سبک و دیدگاه مختلف نویسندگان و یا مترجمان از یکدستی لازم برخوردار نیست، فهرست مطالب بر اساس نام نویسندگان آورده شده است. بخشی از فهرست مطالب ارائه شده عبارتند از:

- هنر ایران، نگاهی از قرن پنجم تا سده‌ی هفتم هجری / ریچارد اتینگهاوزن، الگ گرابار
- از مسجد تا تصویر بهشت / هانری استیرلن
- هنر معماری در عصر صفوی / هانری استیرلن
- تجلی کثرت و وحدت در معماری اسلامی / حسن بلخاری
- معماری مساجد ایران، راهی به سوی ملکوت / محمد کریم پیرنیا
- هنر در اندلس، رجربلین دادز
- مسجد، گالری هنر اسلامی / عبدالحسین زرین کوب
- سیری در نماسازی مساجد در ادوار اسلامی / حسین زمرشیدی
- معماری اسلامی چین در مسیر جاده‌های ابریشم / چن داشنگ
- محراب / طه ولی
- معماری شهری مسجد در مکتب اصفهان / سید محسن جیبی - زهرا اهری
- تلاقی دین و هنر در معماری اسلامی ایران / حسین عرفانی
- جلوه‌های معماری اسلامی در مساجد / سیدنی تلتون فیشر
- پیدایش مناره در اسلام / محمود فاضل
- مساجد قرون اولیه اسلامی در خرابه‌های شهر باستانی بم / حسن کریمیان
- مسجد جامع اصفهان: نگین معماری اسلامی در ایران / هایده لاله
- سیر تحول مسجد جامع زوزن / رجب علی لباف خانیکی
- آرایه‌های معماری سنتی در مساجد ایران / جمشید مهرپویا
- دو تناقض در هنر اسلامی شبه جزیره اسپانیا / الگ گرابار
- اتباط هنر و معنویت اسلامی / سید حسین نصر
- اصل وحدت و معماری قدسی اسلامی / سید حسین نصر
- سنت اسلامی در معماری ایرانی / سید حسین نصر
- چهل ستون‌های پرشکوه بنا / پرویز ورجاوند
- معماری اسلامی ایران / رابرت هیلن براند
- وجوه معماری مساجد / سوزان هندرسون
- سر در تاریخی مسجد جمعه‌ی اصفهان / لطف‌الله هنرفر
- مسجد در عصر حاضر / احسان فتحی
- مسجد، موزه هنر اسلامی / محمود عنبرانی
- هنر در اسلام / کاتارینا اتودرن
- جلوه‌ی وحدت در هنر و معماری اسلامی / فیروز مهجور